

Projectplan voor verantwoorde pacht van grond in kerkelijk bezit

(deelproject van het interdisciplinaire onderzoeksproject Grond)

Samenvatting

Klimaatveranderingen en ecologische vraagstukken confronteren christenen met morele, existentiële en geloofsvragen: *hoe verhouden we ons tot de aarde op een manier die theologisch verantwoord is?* Het interdisciplinaire vijfjarige onderzoeksproject neemt 'grond' voor deze vraag als uitgangspunt. Het brengt in kaart hoe boeren en kerkelijke gemeenten die grond verpachten aankijken tegen en omgaan met landbouwgrond. Daarnaast komen de theologische visies op grond, aarde en bodem in beeld die worden belichaamd in gebeden, preken en liederen: in de zondagse eredienst, bij kerkelijke uitvaarten en op bid- en dankdag in kerkelijke gemeenschappen (fase 1: diagnose stellen). In het project ontwikkelen theologen, met behulp van kennis uit filosofie, biologie, economie en landbouwwetenschappen en samen met boeren, kerkrentmeesters en diakenen, predikanten, gemeenteleden en andere lokaal betrokkenen vervolgens een verantwoorde en contextgevoelige theologische visie op grond in Nederland. Een theologische visie die christenen en christelijke gemeenschappen gidst bij hun gelovige omgang met de aarde (fase 2: gidsen).

Vraagstelling

De centrale vraagstelling van het project Grond luidt: *Wat zijn kwaliteiten van een theologische visie ten aanzien van grond die christenen en geloofsgemeenschappen in Nederland kunnen gidsen naar een verantwoorde context-gevoelige, belichaamde theologie in het licht van 21ste-eeuwse klimaat- en ecologische vraagstukken?* Verschillende deelprojecten dragen bij aan de beantwoording van deze onderzoeksvraag.

Doelstelling

Dit interdisciplinaire project beoogt een nieuwe verbinding te leggen tussen geleefd en beleden geloof, tussen protestantse theologie en de grond die we in Nederland bewonen, bebouwen en bewerken. Via de focus op (landbouw)grond willen we christenen en kerken helpen antwoord te vinden op de vraag hoe zij, in het licht van ingrijpende klimaat- en ecologische veranderingen, verantwoord voor Gods aangezicht op deze aarde kunnen leven. Om nauw aan te sluiten bij de praktijk voeren we het onderzoek uit met christenen, met lokale kerkelijke gemeenten, met diaconieën en kerkrentmeesters, met predikanten, pastoraal werkers en pioniers en met protestantse kerkgenootschappen.

1. Titel

In bruikleen. Naar een theologisch verantwoorde pachtpraktijk van landbouwgrond in kerkelijk bezit.' (*On loan. Towards a theological responsible leasing practice of agricultural land owned by churches*).

2. Samenvatting

'In bruikleen' onderzoekt de vraag van diaconieën en colleges van kerkrentmeesters hoe zij voor hun eigen gemeente, rekening houdend met de specifieke lokale context, theologisch verantwoord en praktisch uitvoerbaar beleid kunnen opstellen voor het (toekomstig) gebruik van de grond? Het onderzoek krijgt de vorm van een actie-onderzoek, in drie regio's. Elke regionale leergemeenschap bestaat uit 3-5 diaconieën en/of colleges van kerkrentmeesters. Deze diaconieën en colleges van kerkrentmeesters brengen met de hoofdonderzoeker vanuit hun lokale situatie in kaart, qua grondpositie, geloofsgemeenschap en sociale en landelijke omgeving en de relaties die zij onderhouden met andere belanghebbenden bij de landbouwgrond die zij bezitten. Aan de hand van aanvullende informatie over juridische regelingen, bodemgesteldheid en theologische concepten stellen zij onderbouwd beleid op en gaan ze, voor zover mogelijk, experimenteren met het in praktijk brengen van hun beleidsvoornemens. De inzichten leiden tot een verdiept verstaan van gelovig verantwoord omgaan met landbouwgrond in kerkelijk bezit. Op basis van deze inzichten kunnen richtlijnen voor landelijk beleid worden geformuleerd.

3. Onderzoeksidee

In het deelproject 'In bruikleen' onderzoekt een promovendus in de praktische theologie, met gebruikmaking van wetenschappelijke kennis uit de landbouwwetenschappen, van bodem- en waterdeskundigen, biologen en de praktijkkennis van natuurbeheerders en rentmeesters, de vraag hoe protestantse kerkelijke gemeenten de landbouwgrond die zij bezitten op een (meer) duurzame manier kunnen (laten) beheren, om zo invulling geven aan een verantwoorde en gelovige omgang met de grond. Veel protestantse gemeenten en diaconieën bezitten zelf grond die zij verpachten aan agrariërs. Bij hen groeit het gevoel van urgentie dat reflectie op verantwoord, dat wil zeggen duurzaam beheer van de grond nodig is en dat de kerk reden heeft om geloof daarbij te laten meewegen. De term duurzaam verwijst in dit verband naar ecologische, sociale en economische aspecten. Duurzame bewerking van landbouwgronden draagt bij aan het herstel en de verbetering van het bodemleven en daarmee aan de leefomgeving en gezondheid van mensen, dieren en planten. Daarnaast dragen verpachters een verantwoordelijkheid voor de duurzame relaties met hun pachters. Steeds meer agrariërs raken overtuigd van het belang van verantwoord beheer en duurzame bewerking van landbouwgrond. Maar voor lang niet alle agrariërs is de stap naar bijvoorbeeld een vorm van natuurinclusie beheer

een haalbare kaart. Wat kan de diaconie of de kerk daarin betekenen? Met de pachtopbrengsten ondersteunen zij diaconale doelen en onderhouden zij kerkelijke gebouwen, begraafplaatsen, voorgangers en kerkelijke projecten. Op die wijze dragen diaconieën en kerken bij aan gerechtigheid en sociaal welzijn, lokaal en internationaal. Dit vraagt ook om een verantwoord economisch beleid teneinde deze doelstellingen duurzaam vorm te geven. Veel kerken zien zich geconfronteerd met grote vraagstukken ten aanzien van de toekomst van hun geloofsgemeenschap. Theologisch gezien belichaamt een verantwoorde pachtpraktijk het respect voor levende en niet levende schepselen en voor de Schepper als bron van leven. Theologische motieven rond het beheer van die grond zijn in Nederland tot nog toe nagenoeg buiten beeld gebleven, zowel in praktijken als in wetenschappelijk onderzoek.

Het deelproject 'In bruikleen' bouwt voort op de resultaten van het vooronderzoek 'Kerken en pacht' (Tromp 2024). De opbrengsten van dit vooronderzoek maken deel uit van de diagnostische fase, maar die zijn daarvoor nog niet voldoende. Er is nadere diagnostiek nodig. Die diagnostische analyse zal deel uitmaken van het actie-onderzoek, dat als geheel voornamelijk een gidsende functie heeft.

Praktijkprobleem

Het praktijkprobleem van dit deelonderzoek is de vraag van diaconieën en colleges van kerkrentmeesters hoe zij voor hun eigen gemeente, rekening houdend met de specifieke lokale context, theologisch verantwoord én praktisch uitvoerbaar beleid kunnen opstellen voor het (toekomstig) gebruik van de grond, in het licht van afnemende biodiversiteit, milieuvervuiling en klimaatverandering. Dat beleid dient recht te doen aan hun uiteenlopende verantwoordelijkheden. Dit praktijkprobleem wordt door voldoende respondenten uit het vooronderzoek gedeeld. Ook deskundigen uit het veld onderstrepen de relevantie en de urgentie van het vraagstuk. Dat maakt het zinnig om deze vraag verder te onderzoeken, samen met de diverse betrokkenen. De koepelorganisaties van diaconieën en kerkrentmeesters, respectievelijk de Federatie van Diaconieën (FeDiac) en de Vereniging voor Kerkrentmeesterlijk Beheer (VKB) hebben zich inmiddels bereid verklaard om als eigenaren van het praktijkprobleem op te treden en hun achterbannen te betrekken bij de uitvoering van het onderzoek en de implementatie van de resultaten. Ook de synode deelt het belang van het praktijkvraagstuk, gezien de inhoud van de bespreking het rapport 'Laat gerechtigheid stromen', in november 2024.

Kennislacune

Uit het vooronderzoek blijkt dat veel diaconieën en colleges van kerkrentmeesters over onvoldoende kennis beschikken om bedoeld en gewenst beleid vorm te geven. Zij leunen voor deze kennis sterk op de rentmeester die hen ondersteunt, waardoor ze zelf onvoldoende grip hebben op beleidsvorming en de uitvoering ervan. Een deel van die

kennis is voorhanden, zoals kennis over de status van de bodem (bodemvruchtbaarheid, vitaliteit), over wetgeving en pachtconstructies, over de verschillende soorten van landbouw en de impact op grond, water, biodiversiteit en het klimaat, over de klimaatopgaven waaraan de overheid zich gecommitteerd heeft en over de agrarische sector. Ook is er kennis van (een bescheiden aantal) goede voorbeelden. Een ander deel van de kennis is nog niet beschikbaar en zal in de concrete lokale context ontwikkeld moeten worden, zoals de betekenis die de grond heeft voor de eigenaren, hoe zij hun diverse verantwoordelijkheden ervaren, wat hun ecologische, sociale en economische ambities zijn, welke theologische overtuigingen er in dat verband toe doen, in welke positie de desbetreffende lokale geloofsgemeenschap zich bevindt, wat de herkomst is van de grond, wat de specifieke toestand van de grond is, hoe het gaat met de agrariërs in de regio, wie de pachters zijn en wat hun ambities en zorgen zijn, welke potentiële samenwerkingspartijen er zijn en hoe de rentmeester met wie zij samenwerken tegen het vraagstuk aankijkt.

Doel

Het doel van het onderzoek is om stapsgewijs met geloofsgemeenschappen beleid te ontwikkelen voor de toekomst van hun eigen grond. Voor de bestaande kennis kan een beroep gedaan worden op experts. De lokale kennis kan door de leden van een leergemeenschap worden verzameld. Voor het theologische deel, dat de uniciteit van kerkelijk grondbezit en daarmee de relevantie van dit onderzoek bepaalt, is de begeleiding van een (praktisch) theoloog nodig. De verworven kennis zal ertoe bijdragen in (goede) praktijken te laten zien wat er mogelijk is en worden gebruikt om een handreiking te ontwerpen voor kerken in Nederland die landbouwgrond bezitten. Op die manier kunnen geloof en theologie een eigen stem hebben in een integrale, werkbare en verantwoorde omgang met de grond.

Onderzoeksvraag

De centrale vraagstelling van het project Grond wordt in dit deelproject toegespitst op verantwoord beheer van landbouwgrond in kerkelijk bezit. De onderzoeksvraag luidt: welk beleid ten aanzien van het verpachten en (laten) beheren van landbouwgrond in kerkelijk bezit kunnen protestantse diaconieën en colleges van kerkrentmeesters lokaal ontwikkelen en uitvoeren met het oog op een theologisch, ecologisch, sociaal en economisch verantwoorde omgang met de grond in Nederland, in het licht van actuele ontwikkelingen ten aanzien van biodiversiteit, milieuvervuiling en klimaatverandering?

Design en onderzoeksmethodiek

Het onderzoek krijgt vorm als actie-onderzoek met diakenen en kerkrentmeesters als co-onderzoekers in drie regionale leergemeenschappen verspreid over Nederland. De

eigenaren van de grond, de diaconieën en colleges van kerkrentmeesters, krijgen een centrale plaats. De deelnemers aan de leergemeenschappen brengen samen hun huidige situatie en context in kaart, formuleren hun ambitie en onderbouwen die. In opeenvolgende sessies (we denken aan iedere maand één) krijgen zij presentaties van deskundigen over de bodem, landbouw, pachtcontracten, biodiversiteit en klimaatverandering en over theologische visies op grond (gebruik makend van de inzichten uit deelproject 2). Daarnaast zijn er dialoogsessies, eerst met pachters en vervolgens met gemeenteleden, potentiële samenwerkingspartners in de regio, ervaringsdeskundigen van 'goede praktijken' en met een rentmeester. Tijdens het onderzoeksproces zullen de co-onderzoekers, waar mogelijk, ook experimenteren met het in praktijk brengen van beleidsvoornemens, door de dialoog met pachters aan te gaan of samenwerking te zoeken met andere beheerders in de omgeving. Aan het einde van het traject integreren de deelnemers samen de opgedane kennis en hun overwegingen in een onderbouwd beleidsstuk.

Elk van de drie leergemeenschappen krijgt regionaal vorm. Dit beperkt de reistijd van de deelnemers en bevordert de kwaliteit van de onderlinge uitwisseling, omdat verwacht wordt dat de vraagstukken op regionaal niveau met elkaar verwant zijn, maar tussen regio's mogelijk niet. Het traject duurt anderhalf jaar en kent tien tot twaalf bijeenkomsten. De bijeenkomsten worden optimaal gefaciliteerd, zodat de deelnemers zodanig ontzorgd zijn dat zij zich maximaal op de inhoud kunnen richten. Het traject wordt door de onderzoeker begeleid en samen met de co-onderzoekers ingericht. De onderzoeker is een praktisch theoloog, zo mogelijk iemand met affiniteit met de agrarische sector. Samenwerking met de onderzoekers van de andere deelprojecten van 'Grond' kan tot een wederzijdse verrijking van de leerprocessen leiden, terwijl de onderzoeker van dit deelproject de beantwoording van de onderzoeksvraag van het overkoepelende project voedt met kennis ten aanzien van de mogelijkheden van duurzame pachtpraktijken op kerkelijke grond.

Allereerst actualiseert de onderzoeker de bestaande inventarisatie van het kerkelijk grondbezit in Nederland en brengt deze de aard van de pachtovereenkomsten preciezer in kaart. Daarnaast wordt het vooronderzoek naar *good practices* van gelovig gemotiveerd duurzaam grondbeheer aangevuld met *good practices* van organisaties buiten het kerkelijk domein. Daarnaast verricht de onderzoeker literatuuronderzoek naar de omgang met pacht door kerken in omringende landen, zoals Duitsland, het Verenigd Koninkrijk, en de Scandinavische landen, om verschillende beleidskeuzes en de onderbouwing daarvan in kaart te brengen. Deze informatie komt ten dienste van de leergemeenschappen om hun eigen overwegingen aan te spiegelen. Ook doet de onderzoeker literatuurstudie naar de centrale theologische thema's die in het geding zijn als het gaat om verantwoorde omgang met de grond, met specifieke aandacht voor het diaconale perspectief. Dit doet de onderzoeker in samenwerking met de onderzoekers

van de deelprojecten 1 en 2. Ook dit dient als input voor de bezinning in de leergemeenschappen, met speciale aandacht voor het diaconale perspectief.

4. Begeleiding

De begeleiding van het promotieonderzoek is belegd bij prof. dr. Thijs Tromp (hoogleraar diaconaat aan de PThU, eerste promotor) en prof. dr. Mirella Klomp, hoogleraar praktische theologie aan de PThU, tweede promotor). Voor de noodzakelijke kennis van landbouwwetenschap, ecologie en juridische pachtconstructies, empirische onderzoeksmethoden en geborgd wordt een beroep gedaan op experts.

5. Planning en output

De promovendus schrijft een dissertatie bestaande uit vijf artikelen in internationaal gerenommeerde tijdschriften, te weten:

- 1) Een review artikel over beheer van grond die door kerken wordt verpacht, in internationaal vergelijkend perspectief, waarin vraagstukken en oplossingsrichtingen geïnventariseerd worden, met elkaar worden vergeleken en waarin verschillen verklaard worden.
- 2) Methodologisch artikel over actie-onderzoek met kerken ten aanzien van kerkelijke pacht van landbouwgrond, met specifieke aandacht voor de integratie van interdisciplinaire kennis en praktijkkennis.
- 3) Een artikel over de centrale theologische thema's die in het geding zijn bij het duurzaam verpachten van kerkelijke gronden, op basis van literatuurstudie en op basis van de bezinning in de leergemeenschappen, met speciale aandacht voor het diaconale perspectief.
- 4) Resultaten van het dialogische onderzoeksproces in de leergemeenschappen en de uitkomsten ervan.
- 5) Bouwstenen voor een theologisch verantwoord beheer van landbouwgrond in kerkelijk bezit.

Daarnaast levert de promovendus een met de resultaten van het praktijkonderzoek onderbouwde, theologisch informeerde en duurzame en praktisch uitvoerbare handreiking die de colleges van diakenen en colleges van kerkrentmeesters kunnen gebruiken voor hun pachtbeleid.

De handreiking wordt ondersteund worden door aanvullend materiaal, zoals een brochure of een cursus met relevante basisinformatie, die ook voor andere lokale colleges toegankelijk is. Ook wordt de mogelijkheid geëxploreerd van het aanbieden van een cursus door het Kenniscentrum van de PThU in samenwerking met de Fediac en de VKB.

De uitwisseling tussen de verschillende regionale leergemeenschappen levert ten slotte bouwstenen op die benut kunnen worden voor het opstellen van landelijk beleid door de Federatie van Diaconieën en de Vereniging Kerkrentmeesterlijk Beheer en het GCBB van de Protestantse Kerk in Nederland .

De onderzoeker start zo mogelijk op 1 januari, maar uiterlijk op 1 februari 2025. Het tijdpad is als volgt:

Maand	Onderdeel
1-6	<ul style="list-style-type: none"> - Uitwerking design, voorbereiden methodologie en data management plan, door middel van deelname aan de Initiate Graduate School (IGS) van de PThU (voorbereiding artikel 3) <ul style="list-style-type: none"> - Literatuurstudie internationale kerkelijke pachtpraktijken (voorbereiding artikel 1) - Werven van participanten en samenstelling van de leergemeenschappen
7-12	<ul style="list-style-type: none"> - Start leergemeenschappen + start dataverzameling - Schrijven artikel 1
13-18	<ul style="list-style-type: none"> - Vervolg leergemeenschappen + data-analyse - Literatuurstudie van theologische posities - Bijdrage synthetische diagnose
19-24	<ul style="list-style-type: none"> - Afronding leergemeenschappen + data-analyse - Conferentie voor diaconieën, kerkrentmeesters en andere belangstellenden met presentatie van eerste resultaten
25	<ul style="list-style-type: none"> - Voorbereiding gidsende fase
26-36	<ul style="list-style-type: none"> - Schrijven (gidsende) artikelen 4 en 5
36-40	<ul style="list-style-type: none"> - Schrijven artikel 2, inclusief een evaluatie en methodologische aanbevelingen.
41-48	<ul style="list-style-type: none"> - Schrijven in- en uitleiding dissertatie - Schrijven handreiking - Bijdrage synthetische theologische gids - Voorbereiding promotie